

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟΝ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ *

1. Τὸ θέατρον κατὰ τὸν βον αἰ. π. Χ.

Ἡ δημιουργία καὶ τελειοποίησις τοῦ θεάτρου εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας συμβαδίζει μὲ τὴν γέννησιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ δράματος. Κατ' ἀρχὰς μία εὐρεῖα κυκλικὴ πλατεῖα, ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς ὀρχήστρας, ἦτο ἀρκετὴ διὰ τὴν τέλεσιν τῆς Διονυσιακῆς ἐορτῆς. Τὸ κέντρον τῆς πλατείας κατεῖχεν ὁ βωμὸς τοῦ θεοῦ (ἡ Θυμέλη) καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸν ἐλάμβανον θέσεις τὰ μέλη τοῦ διθυραμβικοῦ χοροῦ ἀρχικῶς, τοῦ τραγικοῦ βραδύτερον. Ἡ πλατεῖα αὕτη ἀπετέλεσε τὸ κύτταρον τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὑπέστη τοιαύτην ἐξέλιξιν, ὥστε ἀπέβη ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικὰ δημιουργήματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ λαὸς ὁ ὁποῖος συνέρρεν εἰς τὴν ἐορτήν, παρηκολούθει τὰ «δρώμενα» ἰστάμενος πέριξ τῆς πλατείας, ἢ ἀργότερον καθήμενος ἐπὶ προχείρων ξυλίνων ἰκριωμάτων¹. Πιθανῶς κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ βου αἰ., διὰ τὸ πρόχειρον αὐτὸ θέατρον, ἦτο ἐνδεδειγμένη ἡ Παλαιὰ Ἀγορὰ τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ πρώτη καινοτομία ἦτο, ὡς γνωστόν, ἡ εἰσαγωγή τοῦ διαλόγου μεταξὺ τοῦ κορυφαίου καὶ τῶν λοιπῶν χορευτῶν εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν χορικῶν ἀσμάτων. Διὰ τὴν ὑπάρξιν δυνατότητος νὰ διεξαχθῇ ὁ διάλογος αὐτὸς εἰς ἐπήκοον ὅλων τῶν θεατῶν ὁ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ ἀνῆρχετο ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ βωμοῦ ἢ ἐπὶ τινος τραπέζης², ἡ ὁποία ἵστατο πλησίον αὐτοῦ καὶ ἐχρησίμευε διὰ τὴν μέλλουσαν θυσίαν πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ. Ἡ τράπεζα αὕτη ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνέβαιναν ὁ «προεξάρχων» τοῦ χοροῦ, διὰ τὴν συνδιαλεχθῆναι μὲ τοὺς λοιποὺς χορευτάς, ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ὁ πυρὴν τῆς μετέπειτα σκηνῆς τοῦ θεάτρου. Μετὰ τὴν ρηξικέλευστον καινοτομίαν τοῦ Θεσπίδος, τὴν εἰσαγωγὴν δηλ. τοῦ πρώτου ὑποκριτοῦ, τὰ μέλη τοῦ χοροῦ καὶ οἱ κυκλικῶς ἰστάμενοι θεαταὶ ἀπεσύρθησαν πρὸς ἓνα μέρος, ἐνῶ εἰς τὸ ἄλλο ἔναντι παρέμεινεν ὁ ὑποκριτὴς, ἀποτέλεσμα δὲ τούτου ἦτο ἡ ὀρχήστρα νὰ λάβῃ βραδύτερον ἡμικυκλικὴν μορφήν. Εἰς τοῦτο κυρίως συνετέλεσεν ἀποτελεσματικῶς καὶ ἡ ἀκόλουθος καινοτομία.

Ὁ ὑποκριτὴς κατ' ἀρχὰς ὑπεδύετο ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος καὶ συνεπῶς ἦτο ὑποχρεωμένος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως νὰ ἀλλάσῃ διαρκῶς προσωπίδας καὶ ἐνδυμασίας. Ἔτσι παρέστη ἀνάγκη νὰ στήσουν εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὀρχήστρας πρόχειρον σκηνήν³ (τένταν ἀρχικῶς, βραδύτερον ξύλινον παράπηγμα), διὰ νὰ εἰσέρχεται ὁ ὑποκριτὴς καὶ νὰ κάμνῃ τὰς ἀπαιτουμένας μεταμφιέσεις⁴. Τὸ πρωτόγονον αὐτὸ σκηνικὸν κατασκευάσμα θὰ ἀποβῇ ἀργότερον κατὰ τοὺς Ἑλ-

* Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἱδρύσεως καὶ ἐξελίξεως τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου ἔχουν δημοσιευθῇ πολυάριθμοι ἐργασίαι. Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον ἐπισκοποῦμεν τὸ ὅλον ζήτημα ὑπὸ τὸ φῶς τῶν προσφάτων ἀπόψεων καὶ θεωριῶν.

1) Oct. Navarre, Le théâtre Grec, Paris 1952, σ. 22.

2) Πολυδ. Ὀνομ. IV, 123: «ἐλεὸς δι' ἣν τράπεζα ἀρχαία, ἐφ' ἣν πρὸ Θεσπίδος εἰς τις ἀναβάς τοῖς χορευταῖς ἀπεκρίνατο».

3) Ἡ ὀνομασία δεικνύει τὸ εἶδος τοῦ πρώτου αὐτοῦ προχείρου σκηνικοῦ κατασκευάσματος. Παρ' ὅλα ταῦτα οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν ἀπεκάλουν καὶ τὰ βραδύτερον δημιουργηθέντα σχετικὰ πολυτελῆ κτίρια. Ἡ λέξις υἱοθετήθη σχεδὸν ἀπὸ ὅλας τὰς γλώσσας.

4) Βλ. H. C. Baldry, The Greek Tragic Theatre, London 1971, σ. 37

ληνιστικούς ιδία χρόνους περικαλλές σύμπλεγμα οικοδομημάτων και θά γίνη τὸ καύχημα τῶν ἀρχαίων θεάτρων. Οἱ θεαταὶ ἐκάθηντο ἡμικυκλικῶς κατὰ σειρὰς πέραν τῆς ὀρχήστρας καὶ ἐναντι τῆς σκηνῆς ἐπὶ ξυλίνων καθισμάτων, τὰ ὅποια ὁ Ἡσύχιος περιγράφει ὡς ἐξῆς : «παρ' αἰγείρου θέα... τὰ ἱκρία, ἃ ἐστὶν ὀρθὰ ξύλα ἔχοντα σανίδας προσδεδεμένας, οἷον βαθμούς, ἐφ' αἷς ἐκαθέζοντο πρὸ τοῦ κατασκευασθῆναι τὸ θέατρον». Καὶ αὐτὰ ὅμως τὰ ἀκαλαίσθητα ἀρχικῶς ἔδρανα θά γίνουσι σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἀρμονικὰ μέλη ἐνὸς μεγαλοπρεποῦς ἀμφιθεάτρου. Τὰ πρωτόγονα αὐτὰ στοιχεῖα ἀπετέλεσαν τὴν ἀρχὴν τῶν μετέπειτα περιλάμπρων θεάτρων, μὲ τὰ ὅποια ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἐφιλοδόξησε νὰ κοσμήσῃ τὰς πόλεις του.

2. Τὸ ξύλινον θέατρον τοῦ Διονύσου.

Μέχρι τέλους τοῦ 6ου αἰ. ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὰς Ἀθήνας πρόχειρον θέατρον, ὡς περιεγράφη ἀνωτέρω. Φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τὴν ἐβδομηκοστὴν¹ Ὀλυμπιάδα, δηλ. περὶ τὸ 499 π. Χ., ὅτι διηγωνίζοντο οἱ τραγωδοὶ Πρατίνας, Χοιρίλος καὶ Αἰσχύλος, κατέρρευσαν τὰ ξύλινα ἱκρία τοῦ θεάτρου : «Πρατίνας... ἀντηγωνίζετο δὲ Αἰσχύλῳ τε καὶ Χοιρίλῳ, ἐπὶ τῆς ἐβδομηκοστῆς Ὀλυμπιάδος, καὶ πρῶτος ἔγραψε σατύρους. Ἐπιδεικνυμένου δὲ τούτου, συνέβη τὰ ἱκρία, ἐφ' ὧν ἐστήκεσαν οἱ θεαταί, πεσεῖν. Καὶ ἐκ τούτου θέατρον ᾠκοδομήθη Ἀθηναίοις»¹. Ἡ θέσις, ἥ ὅποια ἐξελέγη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μονίμου θεάτρου τῶν, ὑπῆρξε φυσικὰ ὁ ἱερὸς περίβολος τοῦ Ἐλευθερέως Διονύσου παρὰ τοὺς νοτιοανατολικοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐγγὺς τῶν ναῶν του². Ἐκτοτε αἱ δραματικαὶ παραστάσεις εἰς τὰς Ἀθήνας ἐλάμβανον χώραν πλέον μονίμως εἰς τὸ νέον θέατρον τοῦ Διονύσου. Ἐγεννήθη ὅμως τὸ ἐρώτημα ἐὰν τὸ ἀρχικὸν αὐτὸ θέατρον, ὅπερ μνημονεῖ καὶ ὁ Σουΐδας, ἦτο τὸ γνωστὸν λίθινον θέατρον τοῦ Διονύσου, τοῦ ὁποίου τὰ εἰρήπια διασφύζονται μέχρι σήμερον. Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἔδωσαν ἀπάντησιν ὁ Γερμανὸς ἀρχαιολόγος W. Dörpfeld³, ὅστις τὸ 1889 ἐπεχείρησεν ἀνασκαφὰς εἰς τὰ εἰρήπια τοῦ θεάτρου καὶ διεπίστωσεν ὅτι τὸ μεγαλύτερον τμήμα τοῦ σφωζομένου θεάτρου χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. καὶ οὐχὶ παλαιότερον. Ἐξ ἄλλου αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι τὰ θεμέλια τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου συνίστανται ἐκ δύο ἀλλεπαλλήλων στρωμάτων. Προφανῶς τὸ πρῶτον στρῶμα ἀνήκει εἰς τὸν 5ον αἰ. καὶ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ ἀναφέρει ὁ Σουΐδας⁴. Συνεπῶς εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὸ ἀτύχημα τῆς πτώσεως τῶν ἱκρίων δὲν προέβησαν ἀμέσως εἰς τὴν ἀνέγερσιν λιθίνου θεάτρου ἀλλὰ ἐκμεταλλευθέντες τὴν κατωφέρειαν τῆς ἐκλογίσεως θέσεως, ἐστήριξαν πλέον στερεῶς τὰ ξύλινα καθίσματα τῶν, ἐπὶ δημιουργηθέντων ἀναχωμάτων ἢ ἐκάθηντο ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐδάφους⁵, ἔχοντες ὅπωςδῆποτε τῶρα μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν καὶ καλλιτέραν ὀπτικὴν καὶ ἀκουστικὴν ἄνεσιν⁶. Τὸ νέον θέατρον βεβαίως δὲν διέφερε κατὰ πολὺ τοῦ πρότερον προχείρως χρησιμοποιουμένου. Ἐλήφθη ὅμως μεγαλυτέρα πρόνοια, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀσφάλειαν καὶ στερεότητά του. Ἡ ὀρχήστρα ἔχει στερεωθῇ καταλλήλως μὲ τὴν βοήθειαν ἐνὸς κυρ-

1) Σουΐδας, λ. Πρατίνας.

2) Ὁ παλαιότερος τοῦ 6ου αἰ. ἐστέγαζε τὸ ξόανόν του καὶ ὁ νεώτερος τοῦ 5ου αἰ. τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμά του, ἔργον τοῦ γλύπτου Ἀλκαμένους.

3) W. Dörpfeld und Reish, Das griechische Theater, 1896.

4) Βλ. λ. Πρατίνας.

5) A. Pickard — Cambridge, The Theatre of Dionysus in Athens, Oxford 1946, σελ. 11.

6) A. Pickard — Cambridge, ἐνθ. ἀν., σελ. 265.

τοῦ τοίχου¹ γύρω ἀπὸ τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ ἡ σκηνὴ ἀπλουστάτη κατ' ἀρχάς, ἐκ ξύλου καὶ αὐτὴ κατεσκευασμένη, καταλαμβάνει μέρος τῆς ὀρχήστρας καὶ τὴν καθιστᾷ ἡμικυκλικήν.

Ἔτσι αἱ ἀνασκαφαὶ ἤλθον νὰ τροποποιήσουν προγενεστέραν ἄποψιν ὅτι δηλ. αἱ τραγωδίαὶ τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους ἐδιδάσκοντο εἰς πολυτελεῆς λίθινον θέατρον. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι αἱ πρῶται παραστάσεις ἐξετελοῦντο εἰς ἓνα ἀπέριτον καὶ ἀπλοῦν θέατρον χωρὶς διακοσμήσεις καὶ ἄλλας πολυτελείας. Μέσα ὅμως εἰς αὐτὸ τὸ λιτὸν περιβάλλον, κάτω ἀπὸ τὴν σκιὰν τοῦ ἱεροῦ βράχου καὶ ὑπὸ τὸν γλαυκὸν οὐρανὸν τῆς Ἀττικῆς αἱ δραματικαὶ παραστάσεις προσελάμβανον μίαν ἀσυνήθη μεγαλοπρέπειαν. Διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου μέσα εἰς τὸν χώρον αὐτόν, ὁ ταπεινὸς θνητὸς θὰ σηκώσῃ τὸ ἀνάστημά του μέχρις οὐρανοῦ, διὰ ν' ἀναμετρηθῇ μετὰ τὸ ἀδυσώπητον πεπρωμένον του.

3. Τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους.

Ὁ Περικλῆς εἶχε τὴν φαεινὴν ἰδέαν νὰ οἰκοδομήσῃ εἰδικὸν κτίριον διὰ τὴν ἐκτέλεσιν συναυλιῶν καὶ μουσικῶν ἀγώνων, τὸ περίφημον Ὁδεῖον. Μέσα εἰς αὐτὸ τὸ κτίριον ἀργότερον θὰ ἐλάμβανε χώραν καὶ ὁ προάγων τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Ἡ ἀνέγερσις τοῦ ὠδείου ἀνατολικῶς τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ ἐπέλθουν εἰς τὸ τελευταῖον μερικαὶ σημαντικαὶ τροποποιήσεις. Κατ' ἀρχὴν παρέστη ἀνάγκη νὰ μετακινήθῃ ὁ ἄξων τοῦ θεάτρου πρὸς δυσμὰς, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀπεκλείσθη διὰ παντὸς πλέον ἢ πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασίς του. Ἡ ὀρχήστρα ἀπωθεῖται πλέον πρὸς βορρᾶν καὶ ἐνσφηνοῦται εἰς τὴν κλιτὺν τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως. Συνεπῶς τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου καθίσταται περισσότερον ἀπότομον καὶ ἀπρόσφορον διὰ τὴν κατασκευὴν στερεῶν καθισμάτων διὰ τοὺς θεατάς.

Πιθανὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀρχίζουσιν νὰ δημιουργοῦνται τὰ πρῶτα λίθινα ἔδρανα, ἃν καὶ ὑπάρχῃ ρητὴ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοφάνους² ὅτι ἦσαν ἐν χρήσει τὰ ξύλινα ἐδῶλια ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαις τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Ἰσως ἀρχικῶς τὰ πρῶτα λίθινα καθίσματα ἀπετέλεσαν τιμητικὰς θέσεις³ διὰ τοὺς ἱερεῖς τοῦ θεοῦ καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισήμους. Βραδύτερον μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὰ ξύλινα ἱερά ἀντικαθίσταντο βαθμιαίως μετὰ λίθινα, ἀλλὰ ἐξ ὀλοκλήρου λίθινον κοῖλον ἔχομεν ἀργότερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ῥήτορος καὶ πολιτικοῦ Λυκούργου. Μερικοὶ ὑπεστήριξαν ὅτι τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ὑπέστη σημαντικὰς ζημίας κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ εἴτα ἀνακατεσκευάσθη ἐκ λίθου⁴. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές, διότι οὐδεμία μνεία ὑπάρχει περὶ καταστροφῆς τοῦ θεάτρου, ὅτε αἱ Ἀθῆναι κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Ὁ Πολυδεύκης⁵ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεδοκίμαζον τὴν παράστασιν κτυπῶντες μετὰ τὰς πτέρνας τῶν τὰ καθίσματα: «Τὸ μέντοι τὰ ἐδῶλια ταῖς πτέρναις κατακρούειν πτερονοκεῖν ἔλεγον» ἐποιοῦν δὲ τοῦτο ὁπότε τινὰ ἐκβάλοιεν». Τοῦτο ὅμως δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον ἐπὶ ξυλίνων ἐδωλίων.

1) Κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχον αὐτόν καὶ μεταξὺ τοῦ παλαιότερου ναοῦ τοῦ Διονύσου ὑπῆρχε στενὸς διάδρομος, ὅστις ὠδήγει εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ὀρχήστρας.

2) Θεομοφορ., στίχ. 395—6 καὶ σχόλια.

3) A. Pickard — Cambridge, ξυθ. ἀν., σελ. 19.

4) J. T. Allen, Univ. Calif. Class. Publ. i, σελ. 173 κέξ.

5) IV, 122.

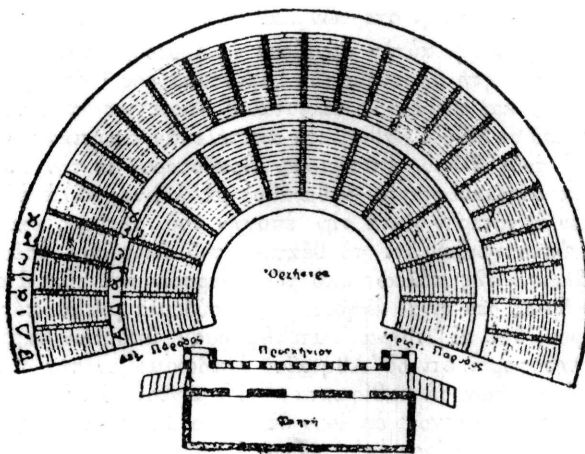
4 Τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου κατὰ τὸν 4ον αἰ. π. Χ.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκτισαν λίθινον θέατρον κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰ. Ὁ ρήτωρ Λυκούργος, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὁποίου ἡ οἰκονομία τῶν Ἀθηνῶν παρουσίασε σημαντικὴν ἀνθρωπότητα, φέρεται ὡς πρωτεργάτης τῆς λιθίνης ἀνοικοδομήσεως τοῦ θεάτρου.

Πράγματι ὡς ἀποκαλύπτεται ἐξ ἀρχαίων μαρτυριῶν ὁ Λυκούργος ἤσκησε λελογισμένην οἰκονομικὴν πολιτικὴν, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο ἡ διάθεσις μεγάλου χρηματικοῦ ποσοῦ δι' ἀνοικοδόμησιν ποικίλων δημοσίων κτισμάτων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ Διονυσιακὸν θέατρον. Ὁ Ὑπερίδης ὁμιλῶν περὶ τοῦ Λυκούργου ἀναφέρει ὅτι οὗτος «ἐβίω μὲν σωφρόνως, ταχθεὶς δ' ἐπὶ τῇ διοικήσει τῶν χρημάτων εὔρε πόρους, ᾧκοδόμησε δὲ τὸ θέατρον, τὸ ᾧδεῖον... κ. ἄ.»¹ καὶ ὁ Πλούταρχος² εἰς τοὺς Βίους τῶν δέκα Ρητόρων ἐξυμνεῖ τὸ ἐξωραϊστικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησεν ὁ Λυκούργος εἰς τὰς Ἀθήνας.

Βεβαίως εἶναι δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν ὁ Λυκούργος ἐπραγματοποιήσῃ μίαν συνολικὴν ἀνακατασκευὴν τοῦ θεάτρου ἢ ἐπεράτωσεν ἀρξαμένην ἐργασίαν τῶν προκατόχων του, ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀνοικοδόμησε μόνον τμῆμα τοῦ θεάτρου τούτου. Πάντως περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου φέρεται ἀνακαινισθὲν ριζικῶς καὶ ὅπωςδῆποτε μέγα μέρος τοῦ ἔργου ὀφείλεται εἰς τὴν συνετὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων ἐσόδων ὑπὸ τοῦ ρήτορος Λυκούργου. Ὅ,τι βλέπομεν σήμερον εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, εἶναι ἐρείπια τοῦ ἐν λόγῳ Λυκουργείου θεάτρου.

Ὡς γνωστὸν ἓνα Ἑλληνικὸν θέατρον ἀποτελεῖτο κυρίως ἀπ' τρία κύρια μέρη: τὴν ὀρχήστραν, τὸ κοῖλον καὶ τὴν σκηνήν, ὅπως παρουσιάζονται εἰς τὸ κατωτέρω σκαρίφημα:

Σκαρίφημα Ἑλληνικοῦ θεάτρου

Θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν ἐκάστου τμήματος, ὡς διευρυνθῇ τοῦτο κατὰ τὸν 4ον αἰ. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους συνεχίζεται ἡ οἰκοδόμησις ἀνὰ τὰς διαφόρους πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου περιφύμων θεάτρων. Βασικῶς ὁμοῦς τὸ σχέδιον παραμένει ἀναλλοίωτον. Κατὰ τοὺς Ῥωμαῖκούς

1) Ὑπερ. ἀποσπ., (ἐκδ. Kenyon) 118.

2) 852 c. «τὸ θέατρον τὸ Διονυσιακὸν ἐξεργάσατο».

χρόνους ἔχομεν μερικὰς τροποποιήσεις ἰδίως ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὀρχήστρας καὶ τῆς σκηνῆς.

α) Ὁ ὀρχήστρα

Τὸ ὄνομα ἀποκαλύπτει τὸν ἀρχικὸν τῆς προορισμόν. Ἦτο εἰδικὸς χώρος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν χορευτικῶν ἐκδηλώσεων, αἱ ὁποῖαι ὡς γνωστὸν ἀπετέλεσαν τὸ λίκνον τῆς τραγωδίας. Ἡ ὀρχήστρα κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἐκλήθη καὶ «σίγμα», διότι προσέλαβεν ἡμικυκλικὸν σχῆμα ὁμοιάζον πρὸς τὸ ὁμώνυμον γράμμα. Κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ὠνομάσθη καὶ «κονίστρα»¹, διότι ἐχρησιμοποιεῖτο πλέον διὰ γυμναστικὰς ἐπιδείξεις καὶ ἀθλητικοὺς ἀγῶνας.

Ἐκ τῶν σωζομένων ἐρεπιῶν τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς μορφῆς, τὴν ὁποίαν ἔλαβε τελικῶς ἡ ὀρχήστρα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. Κατ' εὐτυχῆ συγκυρίαν διεσώθησαν ἕτερα ἑλληνικὰ θεάτρα² εἰς καλλιτέραν κατάστασιν καὶ οὕτω δυνάμεθα συγκριτικῶς νὰ ὁλοκληρώσωμεν σχετικῶς, τὴν γνῶσιν μας.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ πρᾶγματι πλουσίαν πηγὴν πληροφοριῶν εἶναι ὁ Ρωμαῖος Ἀρχιτέκτων Vitruvius. Ὁ Vitruvius περιγράφει μὲ ἀρκετὰς λεπτομερείας τὰς βασικὰς γραμμὰς τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν θεάτρων. Ἀναμφιβόλως περιπίπτει εἰς πολλὰς ἀνακριβείας καὶ οὐχὶ σπανίως ἔχει μόνον πρὸ ὀφθαλμῶν σύγχρονα κτίσματα. Κατὰ τὸν Βιτρούβιον ἡ ὀρχήστρα εἰς τὰ Ρωμαϊκὰ θεάτρα ἀπετέλει πλήρως ἡμικύκλιον, διότι ἡ σκηνὴ πλέον ἀνεπτύχθη εἰς βάρος τῆς ἡμισείας ὀρχήστρας.

Εἰς τὰ ἑλληνικὰ θεάτρα ἡ σκηνὴ ἀπετέλει πλήρη κύκλον ἢ τέλος πάντων μικρὸν τμήμα τῆς ὀρχήστρας κατελάμβανεν. Ἡ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου μᾶς διαφωτίζει ἐπαρκῶς ἐν προκειμένῳ. Ἐδῶ ἡ ὀρχήστρα εἶναι κυκλική καὶ περιβάλλεται ἀπὸ ἓνα περιφερειακὸν λίθινον κατάστροφμα. Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἡ κυκλικὴ ὀρχήστρα ἦτο ὁρος ἀπαράβατος. Τὸ θέατρον τῆς Δήλου ἢ τῆς Σικυῶνος λ. χ. δὲν εἶχε πλήρη κυκλικὴν ὀρχήστραν.

Περίξ τῆς ὀρχήστρας κατασκευάζετο κατάλληλος ὑδρορρόη διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων, ἡ ὁποία εἰς τὰ διάφορα θεάτρα ἐλάμβανε καὶ ποικίλας διαστάσεις. Εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ὡς φαίνεται ἦτο ἀρκετὰ πλατεῖα καὶ ἐκαλύπτετο καταλλήλως. Μεταξὺ τῶν προσθίων ἐδωλίων τοῦ κοίλου καὶ τῆς ὀρχήστρας ὑπῆρχε σημαντικὸν διάστημα, ὥστε ἐχρειάζετο εἰδικὸν πλατὺ ἀνάβαθρον διὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὰ ἐδῶλια τοῦ κοίλου³. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ὀρχήστρα τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου δὲν ἔφερε κανένα εἶδος ἐπιστρώσεως. Ἡ συνήθεια νὰ καλύπτουν τὰς ὀρχήστρας μὲ πλάκας εἶναι ἀρκετὰ μεταγενεστέρα⁴. Καὶ ἡ διάμετρος τῆς ὀρχήστρας τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν θεάτρων ἐποίκιλλεν εἰς διαστάσεις.

Ἡ ὀρχήστρα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ θεάτρου ἦτο διαμέτρου εἴκοσι περίπου μέτρων. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ὀρχήστρας ὑπῆρχε βωμὸς τοῦ Διονύσου, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευε διὰ τὴν τελουμένην θυσίαν. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι εὐρεῖαι ὅπαι εἰς τὸ κέντρον τῆς

1) Σουΐδας: «κονίστρα ... τὸ κάτω ἔδαφος τοῦ θεάτρου».

2) Ἰδίως τὸ γνωστὸν θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. Κατὰ τὸν Παυσανίαν τοῦτο ἀπετέλει τὸ λαμπρότερον θέατρον τοῦ κόσμου. (Π. 27. 5.)

3) Εἰς ἄλλα θεάτρα δὲν ἀφίνετο τοιοῦτον διάστημα· συνεπῶς ἡ πρώτη γραμμὴ ἐδωλίων ἔφθανε μέχρι σχεδὸν τῆς περιφερείας τῆς ὀρχήστρας.

4) Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει ἐπιστρώσιν τῆς ὀρχήστρας μὲ ἄχυρα καὶ μάλιστα διερωτᾶται «διὰ τί, ὅταν ἀχυρωθῶσιν αἱ ὀρχήστραι, ἦττον οἱ χοροὶ γεγῶνασιν;» (Προβλ. XI. 25).

ὀρχήστρας μερικῶν θεάτρων ἐχρησίμευον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς ὑποδοχαὶ τῶν λιθίνων βωμῶν.

Ὁ βωμός, ὡς εἵπομεν, κατὰ κανόνα κατελάμβανε τὸ κέντρον τῆς ὀρχήστρας καὶ ἐκαλεῖτο θυμέλη «παρὰ τὸ θύειν»¹. Βραδύτερον τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπέξετάθη καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν ὀρχήστραν.

Εἰς τὰς ὀρχήστρας τῶν θεάτρων τῆς Ἑρετρίας, Μαγνησίας καὶ Σικυῶνος ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔφερεν εἰς φῶς ὑπογείους διαδρόμους, οἱ ὅποιοι ὠδήγουν ἀπὸ τὴν σκηνὴν εἰς τὸ κέντρον τῆς ὀρχήστρας. Ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίχθησαν μερικοὶ καὶ ἠθέλησαν νὰ συνδυάσουν τὴν ὑπόγειον ταύτην διάβασιν ἀπὸ τῆς σκηνῆς εἰς τὴν ὀρχήστραν μὲ τὴν ὅλην θεατρικὴν παράστασιν². Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν ὀρχήστραν ἐγένετο μὲ τὰς ἐκατέρωθεν «παρόδους». Αἱ πάροδοι ἐκλείοντο μὲ εἰδικὰς θύρας, αἱ ὅποιαι προφανῶς ἀπετέλουν καὶ τὸν μόνον σύνδεσμον μεταξὺ σκηνῆς καὶ κοίλου. Κατὰ μῆκος τῶν παρόδων ἴσταντο ἀγάλματα θεῶν καὶ διάφοροι ἀναθηματικαὶ πλάκες. Εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ἐκτὸς τῶν παρόδων ὑπῆρχον ἑτερεὶ δύο εἵσοδοι διὰ τὸ κοινὸν εἰς τὸ ἄνω διάζωμα τοῦ κοίλου.

β) Τὸ κοῖλον.

Οἱ Ἕλληνες ἀνίδρουον τὰ θεατρά των κατὰ κανόνα παρὰ τὰς παρυφὰς βράχων, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς φυσικῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ἐδωλίων τῶν θεατῶν. Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ εἰς Ἀθήνας, ὅπου ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως προσεφέρετο διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἔτσι τὸ κύριον τμῆμα τοῦ κοίλου τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἐπεκράθη ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ἱεροῦ βράχου καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκην καμμιάς τεχνητῆς προσχώσεως ἢ τοιχοποιίας. Ἀντιθέτως διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πτέρυγος αὐτοῦ ἀπητήθη ἀνέγερσις ὑψηλῶν καὶ παχέων τοίχων, καθὼς καὶ σχετικὴ ἐργασία προσχώσεων³. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ κοίλου τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ ὑπὸ τὴν σημερινὴν των ἀκόμη μορφήν δύνανται νὰ μᾶς κατατοπίσουν διὰ τὸ ἀρχικὸν σχῆμα τοῦ κοίλου.

Πράγματι τὸ ὅλον κοῖλον τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἐνεφάνιζε τὴν ἄποψιν ἐνδὸς μεγάλου ἡμικυκλίου τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα ἐκατέρωθεν ἐπεμηκύνοντο εὐθέως καὶ παραλλήλως, οὕτως ὥστε οἱ εἰς αὐτὰ εὐρισκόμενοι θεαταὶ εἶχον ἱκανοποιητικὴν θέαν τῶν ἐπὶ σκηνῆς δρωμένων. Ἀντιθέτως εἰς πολλὰ ἄλλα θεάτρα τὰ ἄκρα τοῦ κοίλου προεξτείνοντο κυκλικῶς, ὥστε ἡ ὅλη περιφέρεια αὐτοῦ κατελάμβανε περίπου τὰ δύο τρίτα ἐνδὸς κανονικοῦ κύκλου. Τοῦτο βεβαίως προκαλεῖ σήμερον κάποιαν ἐκπληξιν, ἀλλ' ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐνδιέφεροντο κυρίως διὰ νὰ ἔχουν καλὴν θέαν τῆς ὀρχήστρας τὸ σχῆμα τοῦ κοίλου παρουσιάζεται ἀπολύτως δικαιολογημένον.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κοίλου ὑπῆρχαν αἱ κερκίδες μὲ τὰ λίθινα ἐδῶλια, εἰς τὰ ὅποια ὠδηγοῦντο οἱ θεαταὶ διὰ τῶν κλιμάκων. Ἡ πρώτη σειρὰ τῶν καθισμάτων ἐναντι τῆς ὀρχήστρας ἦτο προωρισμένη διὰ τοὺς ἐπισήμους. Τὰ ἐδῶλια ἐνταῦθα ἦσαν μαρμαρίνοι θρόνοι μὲ ἐρεισίνωτον, διὰ τὴν ἀναπαυτικὴν τοποθέτησιν τῶν καθισμάτων. Εἰς τὸ κέντρον εὕρισκετο ὁ θρόνος τοῦ ἱερέως τοῦ Διονύσου ἐλαφρῶς

1) Σουίδας, λ. σκηνή.

2) Ἰσχυρίσθησαν ἰδιαιτέρως ὅτι διὰ τοῦ ὑπογείου αὐτῆς διαδρόμου διήρχοντο οἱ ὑποδύομενοι ὄντα τοῦ κάτω κόσμου καὶ παρουσιάζοντο αἰφνιδίως ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας τῇ βοηθείᾳ τῶν «Χαρωνείων Κλιμάκων». Ε. Fiechter, Das Theater in Athen, σελ. 52 κέξ.

3) Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ θεάτρου τῶν Ἀθηνῶν ἀνηγέρθησαν δύο παράλληλοι τοῖχοι καὶ τὸ ἐνδιάμεσον κενὸν ἐκλείσθη διὰ προσχώσεως.

ὕψηλότερος τῶν ἄλλων καὶ περισσότερον διακοσμημένος. Εἰς κάθε θρόνον ὑπῆρχεν εἰδικὴ ἐπιγραφή ἐμφαίνουσα τὸν τίτλον τοῦ ἐπισήμου, διὰ τὸν ὁποῖον προωρίζετο.

Ὅπισθεν τῆς πρώτης σειρᾶς καθισμάτων τῶν ἐπισήμων καὶ εἰς τινα ἀπόστασιν ἤρχιζον ἐπαλλήλως αἱ ἄλλαι σειραί. Βεβαίως τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος ἐκάστου τῶν ἐδωλίων δὲν παρεῖχε καὶ τόσον ἀναπαυτικὴν θέσιν δι' ἓνα πολύωρον χρονικὸν διάστημα, ἀλλ' ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐξοικονομηθῇ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερος χώρος διὰ τὴν ὑποδοχὴν ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ θεατῶν. Σπανίως οἱ Ἀθηναῖοι ἔφερον εἰς τὸ θέατρον εἰδικὸν προσκεφάλαιον, τὸ ὁποῖον καθίστα τὸ ἐδῶλιον περισσότερον ἄνετον. Ἐπίσης καὶ αἱ δεκατέσσαρες κλίμακες τοῦ κοίλου ἦσαν ἀρκούντως στεναὶ καὶ ἐχώριζον αὐτὸ εἰς δέκα τρεῖς κερκίδας¹.

Πλὴν τῶν κατακορύφων κλιμάκων εἰς τὰ ἀρχαῖα θεάτρα εὐρίσκομεν ἓνα ἢ δύο ὀριζοντίους διαδρόμους, οἱ ὅποιοι ἐχώριζον τὸ κοῖλον εἰς δύο ἢ περισσότερα τμήματα καλούμενα διαζώματα. Ἀναμφιβόλως τὸ κοῖλον τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ὅπως ἄλλωστε καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν θεάτρων ὑπέστη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου πολλὰς τροποποιήσεις. Ἰδιαιτέρως βραδύτερον κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ Ρωμαϊκοὺς χρόνους ὅτε ἔχομεν αὐξήσειν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισήμων, προστίθενται καὶ ἄλλαι σειραὶ θρόνων, ἐνῶ παραλλήλως ἀπωθοῦνται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν αἱ ὑπόλοιποι σειραί.

Γενικῶς τὸ Διονυσιακὸν θέατρον συγκρινόμενον μὲ ἕτερα ἐλληνικὰ θεάτρα, ὅπως ἐκεῖνο τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ ὁποῖον ἀνηγέρθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ τετάρτου αἰῶνος εἶναι κατώτερον εἰς συμμετρίαν καὶ χάριν. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξεμεταλλεύθησαν ὅλα τὰ φυσικὰ πλεονεκτήματα τοῦ χώρου διὰ τὴν ἀνέγερσιν ἐνὸς θεάτρου, πού θὰ ἐξυπηρέτει ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον ἀριθμὸν θεατῶν.

γ) Ἡ Σκηνή.

Ἡ σκηνὴ ἀποτελεῖ τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Ἡ μορφή καὶ ἐξέλιξις τῆς σκηνῆς κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἀπετέλεσε τὸ ἐπίκεντρον μακρῶν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλληλοσυγκρουομένων συζητήσεων. Ἀρχικῶς ἡ σκηνὴ ὡς δεικνύει καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομά της ἀπετέλει ἓνα μικρὸν ξύλινον παράπηγμα πέραν τῆς ὀρχήστρας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰσῆρχοντο καὶ μετῃμφιέννυντο οἱ πρῶτοι ἡθοποιοί. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ σκηνὴ ἐδῆλυνεν εἰδικὴν ἐξέδραν ἐπὶ τῆς ὁποίας συνδιελέγοντο οἱ ὑποκριταί. Ἀργότερον αὐτὴ ἀπετέλεσεν ὀλύκληρον οἰκοδομικὸν συγκρότημα, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς ἰδίᾳ χρόνους προσέλαβε περιλάμπρον ἐμφάνισιν².

Τὸ ὅλον ζήτημα τῆς σκηνῆς τῶν ἀρχαίων θεάτρων ἀποβαίνει περισσότερον δύσκολον, δεδομένου ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων των ἐλάχιστα ἔχνη αὐτῆς διεσώθησαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διαμορφώσωμεν μίαν σαφῆ εἰκόνα τῆς μορφῆς καὶ τοῦ μεγέθους της. Ἡ γνώσις μᾶς περὶ τῆς ἀρχαίας σκηνῆς στηρίζεται κυρίως εἰς μαρτυρίας ἀρχαίων σχολιαστῶν ἢ γραμματικῶν ὅπως ὁδηγοῦν μεταγενεστέρως ἐποχῆς καὶ ἐκ τινων ἐνδείξεων, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν τὰ διασωθέντα δραματικὰ ἔργα. Ἐξ ἄλλου αἱ ἐπιχειρηθεῖσαι ἀνασκαφαὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν ἡδυνήθησαν νὰ συμβάλουν ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος.

Σήμερον εἶναι πλέον ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ σκηνὴ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν

1) Πολυδ. IV. 123.

2) Μὲ τὴν λέξιν «σκηνή» ἐδηλοῦντο ἐπίσης καὶ τὰ τμήματα ἐνὸς δραματικοῦ ἔργου ἢ αἱ περίοδοι μιᾶς παραστάσεως, ὅπως ἀκριβῶς σήμερον.

τοῦ 5ου αἰ. μέχρι τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. ἦτο προσωρινή καὶ κατεσκευασμένη ἐκ ξύλου. Τοῦτο συνάγομεν κυρίως ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τινων μαρτυριῶν παρὰ τῷ Δημοσθένει¹ καὶ Ξενοφῶντι², ἀφ' ἐτέρου ἀπὸ τῶ γεγονότος ὅτι ἐὰν ἡ σκηνὴ κατὰ τὴν πρῶτον αὐτὴν ἐποχὴν ἦτο ἐκ λίθου, θὰ διεσώζοντο ἐλάχιστα ἔστω ἵχνη αὐτῆς. Τὸ βασικὸν πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἀπησχέλησε τοὺς ἐρευνητάς ἦτο τί εἶδους σκηνὴ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν 5ον αἰ. καὶ κατὰ ποῖον τρόπον. Ὑπῆρξε σκηνικὴ ἐξέδρα, ὅπως ἐννοοῦμεν αὐτὴν σήμερον, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔπαιζον οἱ ἡθοποιοὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μέλη τοῦ χοροῦ ποὺ παρέμενον εἰς τὴν ὀρχήστραν, ἢ οἱ ὑποκριταὶ ἐκινουῦντο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μὲ τοὺς χορευτάς πρὸ τοῦ σκηνικοῦ ξυλίνου παραπήγματος. Ἐπὶ τοῦ θεμελιώδους αὐτοῦ ζητήματος ἔχουν ἐκφρασθῇ κατὰ καιροὺς πολλὰ καὶ ποικίλαι ἀπόψεις.

Ἐὰν ἀνατρέξωμεν εἰς ἀρχαίας πηγὰς θὰ εὕρωμεν ὅτι δύο μόνον συγγραφεῖς ἀναφέρονται ρητῶς ἐπὶ τῶν σχετικῶν ζητημάτων. Ὁ Ρωμαῖος ἀρχιτέκτων Vitruvius ἔχων προφανῶς ὑπ' ὄψιν του τὴν σύγχρονόν του πραγματικὴν περιγράφει λεπτομερῶς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου ἀναφέρων ρητῶς ὅτι οἱ ὑποκριταὶ ἔπαιζον «in scaena»³, ἐνῶ οἱ χορευταὶ «per orchestram»⁴.

Ἐξ ἄλλου ὁ Πολυδεύκης ἀναφέρει ὅτι «ἡ σκηνὴ μὲν ὑποκριτῶν ἴδιον, ἢ δὲ ὀρχήστρα τοῦ χοροῦ»⁵. Συνεπῶς ἐὰν στηριχθῇ κανεῖς εἰς αὐτάς τὰς μαρτυρίας πρέπει νὰ παραδεχθῇ σκηνὴν ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐννοίαν προωρισμένην διὰ τοὺς ἡθοποιούς καὶ ἀνεξάρτητον τῆς ὀρχήστρας, εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν τὰ μέλη τοῦ χοροῦ. Ἀλλὰ τόσον ὁ Vitruvius ὅσον καὶ ὁ Πολυδεύκης παρέχουν τοιαύτας περιγραφὰς ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς θεατρικὰς σκηνὰς τῆς ἐποχῆς των. Τὸ πρόβλημα εἶναι ποία κατὰστασις ἐπεκράτει κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν.

Ἐν προκειμένῳ δίστανται αἱ θεωρίαι τῶν ἐρευνητῶν. (Ὁ G. Hermann (1833) ὑπεστήριξε τὴν ἂποψιν ὅτι εἰς τὴν ὀρχήστραν τῶν Ἑλληνικῶν θεάτρων ὑπῆρχεν εἰδικὴ ἐξέδρα ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνέβαινον οἱ ὑποκριταὶ καὶ συνδιελέγοντο μὲ τὸν χορὸν ἢ μεταξὺ των, οὕτως ὥστε χορευταὶ καὶ ὑποκριταὶ εὕρισκοντο ἐν στενῇ ἐπαφῇ. Ὁ Wieseler (1847) προσεπάθησε μὲ διάφορα ἐπιχειρήματα νὰ ταυτίσῃ τὴν πρόχειρον αὐτὴν σκηνικὴν ἐξέδραν μὲ τὴν γνωστὴν θυμέλην. Ὁ Dörpheld (1886) ὑπεστήριξε τὴν θεωρίαν ὅτι ὑποκριταὶ καὶ μέλη τοῦ χοροῦ ἴσταντο καὶ ἔδρων ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὁ A. E. Haigh (1889) ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τουλάχιστον μία χαμηλὴ σκηνὴ ἐχρησιμοποιοῦντο μέχρι τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅτε εἰσῆχθη μία ὑψηλοτέρα καὶ πλέον τελειοποιημένη σκηνικὴ κατασκευή. Ὁ Bethe (1896) ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡθοποιοὶ καὶ χερὸς ἴσταντο ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας ἕως τὸ 427 π. Χ., ὅτε μία χαμηλὴ σκηνὴ εἰσῆχθη, ἢ ὁποία κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 4ου αἰῶνος ἔλαβε μορφήν, οἷαν περιγράφει ὁ Vitruvius. Ὁ Puchstein (1901) παρεδέχθη τελειοποιημένην μορφήν σκηνῆς κατὰ τὸν 5ον αἰ., ἐνῶ ὁ Fiechter (1914) ἠθέλησε νὰ ἀνανεύσῃ τὰς ἀπόψεις τοῦ Bethe.

Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν (R. Flickinger, M. Bieber, Pickard - Cambridge, T. Webster κ. ἄ.) τείνουν νὰ παραδεχθοῦν ὡς βεβαίαν τὴν ἂποψιν ὅτι σκηνὴ ὑπὸ τὴν μεταγενέστεραν αὐτῆς μορφήν δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν ἡθοποιῶν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.

Ὁ καλλίτερος τρόπος ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος φαίνεται μᾶλλον ἢ προσ-

1) Κατὰ Μειδίου, § 17.

2) Κύρου Παιδεία VI. i, § 54.

3) De Architectura, V.

4) De Architectura, V.

5) Ὀνομαστικὸν IV, § 123.

φυγή πρὸς ἀναζήτησιν σχετικῶν ἐνδείξεων καὶ πληροφοριῶν εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ περισωθέντα δραματικὰ ἔργα. Εἰς τοὺς Πέρσας λ. χ. τοῦ Αἰσχύλου ἡ ὅλη υπόθεσις ἐκτυλίσσεται πρὸ τοῦ τάφου τοῦ Δαρείου, ὁ ὁποῖος ἦτο δυνατὸν νὰ κατασκευασθῇ προχείρως ὀλίγον πέραν τῆς ὀρχήστρας. "Οπισθεν τούτου ὑπῆρχεν ἴσως κατάλληλος σκηνογραφικὸς πínaξ, ὁ ὁποῖος ἐδείκνυε «στέγος ἀρχαῖον»¹, εἰς τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἤρχοντο νὰ συσχεφθοῦν οἱ γέροντες τοῦ χοροῦ.

Εἰς τὰς Ἰκετίδας ἀπαιτεῖται ἓνας βωμὸς καὶ ὀπισθεν τούτου μερικαὶ ἀρχαῖαι καὶ ξύλινα εἰκόνες θεῶν, τὰ «βρέτη». Ἡ δρᾶσις ἐν προκειμένῳ ἐπὶ σκηνηκῆς ἐξέδρας θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παραστάσεως, διότι θὰ ἡμπόδιζε τὴν κίνησιν ἀπὸ τὸν βωμὸν πρὸς τὴν ὀρχήστραν τοῦ Δαναοῦ καὶ τῶν Ἰκετίδων θυγατέρων του, τὴν ὁποῖαν ἀπαιτεῖ συχνὰ ἡ υπόθεσις τῆς τραγωδίας. Ὁ Προμηθεὺς Δεσμώτης παρουσιάζει σημαντικὰς δυσκολίας ἀπὸ μερικοῦς στίχους τοῦ ἔργου μανθάνομεν ὅτι ὁ Τῖτάν ἦτο δεμένος «πρὸς πέτραις ὑψηλοῦρήμους»², ἐπομένως ὁ βράχος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο καρφωμένος πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ἀρκετὰ ὑψηλός. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐμφάνισις τῶν Ὠκεανίδων καὶ τῆς Ἰοῦς δημιουργεῖ σχετικὰς δυσκολίας. Οἱ περισσότεροι ἔχουν παραδεχθῇ ὅτι αἱ Ὠκεανίδες ἦσαν πλησίον του καὶ τὸν παρηγόρουν, ἐνῶ ἡ Ἰὼ ἐστάθη ἐπὶ τινος «στύφλου πέτρας»³ τοποθετημένης μεταξὺ τῆς ὀρχήστρας καὶ τοῦ βράχου.

Διὰ τὴν παράστασιν πάλιν τῆς Ὀρεστείας δὲν χρειάζεται παρὰ ἡ πρόσοψις ἐνὸς ναοῦ ἢ ἀνακτόρου πρὸ τοῦ ὁποίου ἐκτυλίσσεται ἡ υπόθεσις. Ὁ Ἀγαμέμνων εἰς τὴν ὁμώνυμον τραγωδίαν εἰσέρχεται εἰς τὴν ὀρχήστραν ἐπὶ ἄρματος, ὅπου τὸν ὑποδέχεται ἡ Κλυταιμνήστρα εἰς τὴν πύλιν τοῦ ἀνακτόρου· εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι αὕτη εὕρισκετο ἐπὶ τινος ὑψηλῆς ἐξέδρας καὶ συνδιελέγετο μὲ τὸν εἰς τὴν ὀρχήστραν ἰστάμενον σύζυγόν της. Εἰς τὰς Χοηφόρους ἡ υπόθεσις διεξάγεται πρῶτον μὲν πρὸ τοῦ τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ εἶτα πρὸ τοῦ βασιλικοῦ ἀνακτόρου, ἐνῶ εἰς τὰς Εὐμενίδας τὸ πρῶτον μέρος πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ τὸ δεύτερον μέρος πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐξ ὅλων τούτων φαίνεται ὅτι ἡ παράστασις τῶν ἔργων τοῦ Αἰσχύλου εἶναι ἀμφίβολον, ἐάν θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἐπὶ εἰδικῆς ὑψηλῆς σκηνῆς ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν. Εἰς ὅλας τὰς τραγωδίας μία συχνὴ μετακίνησις τῶν ὑποκριτῶν πρὸς τὴν ὀρχήστραν εἶναι ἀπαραίτητος, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ καθίστατο λίαν δυσχερές, ἐάν οὗτοι ἔπαιζον ἐπὶ τοιαύτης σκηνῆς.

Ἐκ τῶν διασωθέντων τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους ὁ Οἰδίπους Τύρανός, Τραχίνιαί, Ἡλέκτρα καὶ Ἀντιγόνη διεξάγονται πρὸ ἐνὸς ἀνακτόρου. Ὁ Αἴας κατ' ἄρχὴν ἐμπρὸς ἀπὸ μίαν στρατιωτικὴν σκηνὴν καὶ ὕστερον εἰς τὴν ὑπαιθρον ἐμπρὸς ἀπὸ ἑνὸς ἄλλου. Εἰς τὸν Φιλοκτήτην ἀπαιτεῖται ἡ ὄψις ἐνὸς σπηλαίου ὀλίγον ὑψηλότερον τῆς ὀρχήστρας καὶ εἰς τὸν Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ ἓνας ἱερὸς χώρος ἐμπρὸς ἀπὸ ἑνὸς ἄλλου. Ὅλα αὐτὰ ἠδύνατο νὰ ἐμφανισθοῦν εὐκόλως ἐπὶ εἰδικῶν σκηνογραφικῶν πινάκων, πρὸ τῶν ὁποίων ἐκινεῖντο οἱ ὑποκριταί.

Ὁμοίως αἱ περισσότεραι τραγωδίαι τοῦ Εὐριπίδου (Μήδεια, Ἀνδρομάχη, Ἰππόλυτος, Ἀλκιστις, Ἡρακλῆς Μαινόμενος, Ἑλένη, Ἡλέκτρα, Ὀρέστης, Βάκχαι καὶ Φοῖνισσαι) ἐκτυλίσσονται πρὸ ἐνὸς ἀνακτόρου ἢ μιᾶς ἀπλῆς οἰκίας. Αἱ τραγωδίαι Ἐκάβη, Ἰφιγένεια ἐν Αὐλῇδι, Ρῆσος πρὸ μιᾶς ἢ περισσοτέρων στρατικῶν σκηνῶν καὶ αἱ τραγωδίαι: Ἡρακλεῖδες, Ἴων, Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις καὶ Ἰκετίδες πρὸ ἐνὸς ναοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς «μηχανῆς» καὶ τοῦ «θεο-

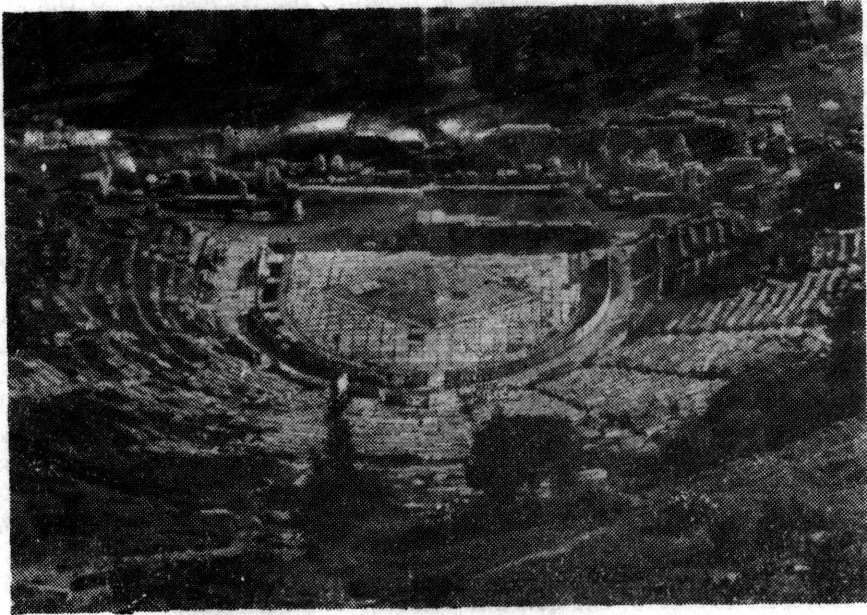
1) στ. 140.

2) στ. 4 καὶ 5.

3) στ. 748.

λογείου διά τὴν ἐμφάνισιν τοῦ «ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ» θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους δὲν χρειάζεται παρὰ ἡ ἀπεικόνι-
σις ἐνός, δύο ἢ τριῶν τὸ πολὺ συνεχομένων ἀπλῶν οἰκιῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων
ἐκτυλίσσονται αἱ ὑποθέσεις των.

Καθὼς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν ἐνδείξεων τῶν διασωθέντων ἔργων,
σκηνὴ ὑπὸ τὸν τύπον τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων δὲν ἐχρησιμοποιήθη
κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 5ου αἰ. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ξύλι-
νον παράπηγμα πέραν τῆς ὀρχήστρας καὶ ἐναντι τῶν θεατῶν, ἐπὶ τῆς ὁροφῆς τοῦ
ὁποίου κατεσκευάζετο ἓνα εἶδος ὑποστέγου, ποῦ τὸ ἐξεμεταλλεύοντο ἐνίοτε καὶ
οἱ ἡθοποιοί. Ἔτσι ἐκείνη ἡ ἄποψις τῶν ἀρχαιολόγων καὶ φιλόλογων τοῦ 19ου αἰ.,

Τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ὅπως διασφύζεται σήμερον.

κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ὑποκριταὶ τῶν δραμάτων διαρκοῦντος τοῦ 5ου αἰ. ἔπαιζον ἐπὶ
ὑψωμένης σκηνῆς¹ δὲν δύναται πλέον νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. Δὲν ὑπάρχει
καμμία σκηνὴ εἰς τὰ διασωθέντα δράματα, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ παρασταθῇ
χωρὶς τοιαύτην κατασκευήν. Ἀντιθέτως ὑπάρχουν πολυάριθμοι σκηναί, τῶν ὁποίων
ἡ παράστασις καθίσταται ἀδύνατος, ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν ἐιδικῆς ὑψη-
λῆς ἐξέδρας προσωρισμένης διὰ τοὺς ἡθοποιοὺς.

Ἐξ ἄλλου ἡ τραγωδία εἰς τὰς Ἀθήνας ἤρχισεν ὡς μία λατρευτικὴ χορευτικὴ
ἐκδήλωσις ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας καὶ θὰ ἦτο ἀκατανόητος ἡ ἀνέγερσις ἐιδικῆς
σκηνηκῆς ἐξέδρας διὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἄνοδον τοῦ ὑποκριτοῦ, ἐφ' ὅσον ἐκεῖ πλησίον
εὑρίσκετο ἡ ὑψωμένη βάσις τοῦ βωμοῦ ἢ ἡ προσωρισμένη διὰ θυσίαν τράπεζα
(ἐλεός). Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐφ' ὅσον ὁ χορὸς ἀπετέλει τὸ κύριον στοιχεῖον τῶν

1) Τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει ἡ μνεία «ἐπὶ τῆς
σκηνῆς», «ἐπὶ τῶν σκευῶν» κλπ. συζητεῖ λεπτομερῶς ὁ Flickinger, *The Meaning of ἐπὶ τῆς
σκηνῆς in Writers of the Fourth Century*, Chicago 1902 κ. ἄ.

παραστάσεων καὶ αἱ ἴδιαι αἱ παραστάσεις διετήρουν τὴν σημασίαν μιᾶς αὐστηρᾶς θρησκευτικῆς ἐκδηλώσεως ἢ εἰσαγωγῇ χωριστῆς σκηνῆς διὰ τοὺς ὑποκριτὰς δὲν δύναται νὰ συζητηθῇ. Ὅταν αἱ τοιαῦται ἐκδηλώσεις ἤρχισαν νὰ προσλαμβάνουν μᾶλλον τεχνικὸν¹ καὶ ψυχαγωγικὸν ἐνδιαφέρον τοιαῦται καινοτομίαι εἶναι εὐξήγητοι. Ἀλλωστε βραδύτερον ὁ χορὸς ἔχασε τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν του καὶ περιωρίσθη ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ καλύπτῃ τὰ κενὰ τῶν δραματικῶν πράξεων μετὰ τὸ ἄσμα του. Συνεπῶς πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἐμφάνισιν τοιαύτης σκηνῆς κατὰ τὴν μετακλασσικὴν ἐποχὴν. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ κατέλθωμεν εἰς πολὺ μεταγενέστεραν ἐποχὴν, διὰ νὰ συναντήσωμεν σκηνὰς εἰς τὰ θέατρα ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν. Καὶ πράγματι μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐμφανίζονται ἀξιόλογα σκηνικὰ οἰκοδομικὰ συγκροτήματα, τὰ ὁποῖα σύγκεινται κυρίως ἐκ τῶν ἐξῆς στοιχείων. Ἡ κυρίως σκηνὴ ἢ ὁποία ἦτο σχήματος ὀρθογωνίου προεξεῖχεν ἐκατέρωθεν καὶ ἐσχημάτιζε τὰ «παρασκήνια». Τὸ πρόσθιον μέρος τῆς σκηνῆς καὶ τῶν παρασκηνίων ἐκοσμεῖτο ὑπὸ μιᾶς σειρᾶς κιόνων, ποὺ ἀπετέλουν τὸ «προσκήνιον». Ἡ ὀροφὴ τοῦ προσκήνιου ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν ἡθοποιῶν, ὅτε παρίστατο ἀνάγκη νὰ ἐμφανίζωνται ἀπὸ κάποιαν ὑψηλὴν θέσιν. Συνήθως ἐξ αὐτοῦ ὠμίλουν οἱ θεοί. Τὸ μέρος αὐτὸ ἀπεκλήθη καὶ «λογεῖον» διότι ἐχρησιμοποιεῖτο ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῶν ἡθοποιῶν καὶ οὐδέποτε ὑπὸ τοῦ χοροῦ.

Ὅπισθεν τοῦ λογεῖου ἰδρύετο συνήθως δευτέρα ὀροφὴ τῆς σκηνῆς, γνωστὴ μετὰ τὸ ὄνομα «ἐπισκήνιον». Πέραν ἀπὸ κάθε παρασκήνιον ὑπῆρχεν ἡ πάροδος, ἢ ὁποία ὠδήγει εἰς τὴν ὀρχήστραν.

Γ. Α. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

S U M M A R Y

The theatre of Dionysus in Athens occupies the eastern portion of the southern slope of Acropolis. This theatre has passed through phase after phase of alteration and development; what is seen today is the cumulative result of all these phases. In the present article an attempt has been made to survey the main changes and improvements of this building in the course of the times, under the light of the recent archaeological and philological discoveries.

1) Ἀριστ., Πητορ. III. i.

2) Διὰ τὸ ζήτημα τοῦ «προθύρου» βλ. A. Pickard — Cambridge, ἐνθ. ἀν., σελ. 75 κέξ.